

I. A KUTATÁSOK IRODALMA ÉS TÖRTÉNETE.

Alábbi útijelentés tulajdonképpen előkészítő tanulmány a daciai limes, ez esetben a keleti római védelmi vonal módszeres és korszerű kutatásának megindításához. TAMÁS LAJOS dr. egyet. ny. r. tanár, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója 1942. április 20-án kért „az Olt-limes régészeti kutatásának előkészítésére“. Az Olt-limes alatt tulajdonképpen a keleti vonalat értetjük. Az 1942. év ragyogó nyarának köszönhető azután, hogy július 9—30-ig és augusztus 17—29-ig terjedő időben sikerült főbb helyeiben, pontjaiban az egész keleti védőrendszerre áttekinteni. Mindennek előtt az irodalomban sok esetben pontosan nem lokalizált táborhelyek fekvését, állapotát, kutatásának lehetőségét igyekeztünk megállapítani s azok helyzetéből az egész rendszerre következtetni. E munkában — katonai behívása miatt sajnos csak Berecktól Marosvásárhelyig — SZÉKELY ZOLTÁN sepsiszentgyörgyi koll. tanár, a Székely Nemzeti Múzeum öre volt hasznos társam.

A bejárást a vonatkozó irodalom hónapok munkáját igénylő tanulmányozása előzte meg. A kép, amely az irodalomból elénk tárul, meglehetősen sivár. Igazság szerint az ismertetendő daciai területnek máig tulajdonképpen három igazi kutatója volt: J. F. NEIGEBAUR, ORBÁN BALÁZS BÁRÓ és TÉGLÁS GÁBOR.

Alapvetőnek csak az első műve¹ mondható. ORBÁN BALÁZS² helyenkint dilettáns szemlélete, de lelkes munkája igen hasznos adatokkal szolgál e téren is. TÉGLÁS GÁBOR pedig — a hivatalos régészetnek inkább gáncsa, mint támogatása mellett — több-kevesebb sikerrel elsőnek és egyedül fáradozott az előretolt, tulajdonképpen keleti limes-vonal megállapításával.³

Régebbi leírókról, akik nem határozott céllal érintik a római emlékeket (mint pl. TIMON, MARSIGLI, BENKŐ, BARTALIS KÖVÁRI, stb.) az egyes helyeknél lesz szó.

¹ *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen.* Kronstadt 1851.

² *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és néprajzi szempontból.* Pest 1868—71.

³ *A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely-megye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig.* Archaeologiai Közlemények XIX. 1895, 5 kk. — *A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem célja és rendszere.* Erdélyi Múzeum 1896, 384 kk. és 416 kk. — *Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévi szorosáig.* Erdélyi Múzeum 1900, 261 kk. és 313 kk. — *Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről.* M. Tud. Akadémia: Értekezések a tört. tudományok

A NEIGEBAUR után céltudatosan működő kutatók igen hasznos munkát végeztek római emlékek, főleg feliratok gyűjtésével, ismeretetésével. A limes-topográfia terén azonban — TORMA KÁROLY alapvető északi működését⁴ leszámítva — alig vitték előbbre a kutatást. ACKNER MIHÁLYIYal kezdődik azon kutatók sora, akik kizárólag NEIGEBAURT követik; sajnos, nem a módszerben, nem tervszerű helyi vizsgálódásokkal, hanem első sorban NEIGEBAUR megállapításainak recitálásával. Számtalan esetben szinte felesleges figyelembe venni helytörténeti adataikat, mert NEIGEBAURNál eredetibb fogalmazásban találjuk meg azokat. Ez egyedül csak ACKNERNél érthető. Ő ugyanis nagy érdemeket szerzett már NEIGEBAUR útjának, kutatásának támogatásával is; összefoglaló műveinek⁵ a keleti limesre vonatkozó megállapításai így lényegileg már NEIGEBAUR könyvében is megtalálhatók.

Legtöbb eredetiséget még aránylag MÜLLER FRIGYES cikksorozataiban találunk.⁶ Lelkes ügyszeretetére jellemző, hogy régészeti kutatás szempontjából „terra incognita“-nak minősíti a Vécs—Mikháza—Énlaka—Galt—Hévíz vonalat (163. o.), ACKNER 1865. évi térképén pedig az Udvarhely és Vécs közötti terület e tekintetben Afrika ismeretlen belsejének szokványos térképészeti jelzését ébreszti benne (164. o.).

Utóbbi két érdemes kutató közös munkájának értékes gyümölcse egyébként az újabb idők első, jó mutatókkal ellátott, daciai római felirattára.⁷

VASS JÓZSEF semmi újat nem mond nekünk BENKŐ, NEIGEBAUR, ACKNER és mások ismert adatain kívül.⁸

AZ ACKNER—MÜLLER kutató-sor harmadik tagja, GOOSS KÁROLY értékes és *Chronik*-jában nagyon hasznos munkásságában NEIGEBAUR mellett már ORBÁN BALÁZS helyszíni kutatásainak eredményeit is felhasználja.⁹

köréből 1901. — *Újabb adatok Dacia különböző határállomásairól*. Erdélyi Múzeum 1902, 149 kk. — *A Limes Dacicus igazolása*. Akadémiai Értesítő 1907, 565 kk.

⁴ *Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben*. Az Erdélyi Múzeum-Egyület évkönyvei I, 1861, 27 kk. — *Adatok észak-nyugoti Dacia föld-és helyiratahoz*. A M. Tud. Akadémia évkönyvei XI. 2. 1863. — *A limes Dacicus felső része*. M. Tud. Akadémia értekezései a II. o. köréből 1880.

⁵ *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*. Jahrbuch der Central-Commission I, 1856, 3 kk. (Megjelent különnyomatban is. Mi az után idézzük.) *Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien im heutigen Siebenbürgen*. Jb. d. C.-Comm. II, 1857, 65 kk.

⁶ *Römerspuren im Osten Siebenbürgens*. Mittheilungen der Central-Commission 1859, 69 kk, 106 kk és 163 kk.

⁷ Michael J. Ackner u. Friedrich Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*. Wien, 1865.

⁸ *Erdély a rómaiak alatt*. Kútfők nyomán. Kolozsvár 1863.

⁹ *Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens*. A segesvári gimnázium 1873/74. évi értesítőjében. *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*. Hermannstadt 1876.

Az összefoglaló művek között — különösen III. részében — a keleti vonal helyrajzának kutatásánál is igen használható, a Gooss-féle *Chronik*-ot mintegy kiegészíti TORMA KÁROLY daciai bibliografiája.¹⁰

A szamosújvári római tábor érdemes kutatójától, ORNSTEIN JÓZSEFTŐL ered azon, éppen a keleti daciai limesre jellemző gondolat a táborhelyek s külső limesvonal 14—15 km távolságát (egy napi meneteléssel történő őrsváltást) illetőleg.¹¹

Hogy mennyire kívánatos volt már a nyolevanas években e keleti oldal kutatásának a megindítása, az kiviláglik DEÁK FARKAS szavaiból is: „jó lenne Torma Károlynak már egyszer ama vidékre is lerándulni s egy pár hetet ott töltve: a maros-keresztúri, mikházi, szovátei castrumokat, a magyarói limeseket s az összekötő utakat véglegesen megállapítani.¹²

Az igazi topográfus FINÁLY GÁBORNAK Pannonia és Dacia fali térképéhez írt „magyarázata“ a daciai limes kutatásánál is hasznos és értékes kézikönyv.¹³ Megjelenése idejében Gooss és TORMA lelőhelykatasztereinek korszerű pótlása volt.

A Corpus Inscriptionum Latinarum daciai feliratai előtt olvasható bevezetések felmentenek az alól, hogy Dacia római emlékeinek, első sorban feliratainak, régi ismertetőivel, feljegyzőivel itt foglalkozzunk.¹⁴

Meg kell említenünk MARTIAN JULIÁN erdélyi régészeti repertóriumait azzal, hogy mindannyi között a legkevésbé megbízhatók. A román nyelvű, külsőre és tartalomra egyaránt, szerény igényű.¹⁵

Nem említettük a részben más területen dolgozott CSERNI BÉLA, CSUTAK VILMOS, OROSZ ENDRE és mások, az elsőnek alapvető, de a többieknek is kezdeményező kutatásait, valamint KIRÁLY PÁL, eredményeiben ma már sokszor meghaladott, de serény munkásságát.¹⁶

A keleti táborhelyek és limes kutatásában — a komollói és berecki említendő ásatásoktól eltekintve — félszázéves nyugalom konstatálható. Csak legutóbb, 1940 tavaszán járta be (M. MACREA és FERENCZI SÁNDOR társaságában) C. DAICOVICIU, egy a Székely-

¹⁰ *Repertorium Dacia régiség- és felirattani irodalmához*. M. Tud. Akadémia. Budapest 1880.

¹¹ *A ravennai geographus ismeretlen daciai útvonala*. Archaeologiai Értesítő 1897, 391 kk. — *Zur Bestimmung der Grenzen Daciens in Siebenbürgen*. Szamosújvár 1898.

¹² *Pulszky Ferencz- emlékkönyv* 1884, 78.

¹³ *Magyarország a rómaiak alatt című fali térkép magyarázata*. Budapest. M. Földrajzi Intézet, 1912.

¹⁴ CIL III p. 153 kk, p. 1013, p. 1373 k és p. 2108 (De Dacicarum inscriptionum auctoribus).

¹⁵ *Archaeologisch-praehistorisches Repertorium für Siebenbürgen*. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXIX, 1909. — *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*. Bistrița 1920.

¹⁶ *Dacia Provincia Augusti*. Nagybecskerek c. művében I, 1893, 419 kk és II, 1894, 29 kk alatt foglalkozik a keleti táborhelyekkel is.

földre vezetett tanulmányút keretében, a keleti vonal egy részét is. TÉGLÁS GÁBOR óta tulajdonképpen ez volt az első összefüggő, bár részleteiben elhamarkodott és felületes tanulmányozása e területnek, amelyről az irodalom is említést tesz.¹⁷

Mindezek figyelmünket parancsolóan a hivatalos archaeologia működése felé irányítják. A keleti táborhelyek irodalmának említett sivársága első sorban erre értendő! 1859-ben már van Erdélyi Múzeum-Egyesület. Közben TORMA és GOOSS eredményes működése után azonban csak sokára gondol az „Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtára arra, hogy a XX. sz. elején felvegye a TORMA KÁROLY távozásával elejtett fonalat és megszervezze az erdélyi limeskutatást, ami alatt általában Erdély rómaikori maradványainak feltárását értettük“ (BUDAY ÁRPÁD, *Erdély földjének római kora*. Kny. a Történeti Erdélyből. Budapest, 1936, 3.). A helyzet tehát az egész római régészeti vonalon ugyanaz volt. Pedig a Múzeumegylet szakosztályai komoly munkát végeztek, csak a Dacia-kutatásban látunk nagy úrt. A helyzet Pannoniában sem ideális, de ott mégis van egy RÓMER, PULSZKY, HAMPEL. Erdélyben FINÁLY HENRIK nevéhez fűződnek sokat ígérő kezdeményezések. Maga az Erdélyi Múzeumegylet nagy megértéssel mindig hajlandó volt az áldozatokra. Igen eredményes működésének legékesebb bizonyítéka kiadványainak legutóbb megjelent mutatója, amely régészeti és helytörténeti repertóriumnak is tekinthető.¹⁸

Az az érzésünk, hogy a hivatalos archaeológiát a kolozsvári egyetemi tanszék s az Erdélyi Múzeum gyűjteményei kapcsolatában íróasztalhoz láncolta az adminisztráció. Az egy személyben professzor és múzeumigazgató HAMPEL JÓZSEF is Budapesten szobaarchaeológussá lett. Pedig akadtak lelkes magyar kutatók a századforduló körüli időkben is, akik éppen helyszíni kutatásokkal szívesen szolgálták volna az ügyet. A féltékeny egyeduralmi

¹⁷ C. Daicovicu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*. Dacia VII—VIII, 1937—1940 (1941), 299 kk; XXIII. *Dakische und römische Reste im Szeklerland* 318 kk; XXIV. *Der Wall bei Comalău (Komolló)* 321; etc. — Legújabbban megjelent művében (*Siebenbürgen im Altertum* 1943, 97 k) azonban a különben kiváló kutató leghatározottabban tagadja bármiféle daciai limes létezését; „die angebliche Entdeckung eines solchen — szerinte — war von Laien gemacht worden“. — Nagy elfogultságra vall emellett az, hogy a különben bő irodalmi utalások között meg sem említi ezen „laikusok“ neveit, nyilván azért, mert azok magyarok voltak. A rómaikori Erdéllyel foglalkozó műben egyáltalán nem szerepel pl. Orbán Balázs, Téglás Gábor, sőt az úttörő Torma Károly neve! Holott utóbbi előtt, de azóta sem a mai napig a daciai limesről szakszerűbb és nagyobb vonalú mű nem látott napvilágot. — A komollói „Honárká“-val kapcsolatos nagyfokú tévedésével kellő helyen fogunk foglalkozni. — Az elfogultság teteje az, hogy ahol limest mégis megenged, az szerinte „kein römischer Limes, sondern eher dakischer Herkunft“ lenne (i. m. 99 k, 2. jegyz.).

¹⁸ Valentiny Antal és Entz Géza, *Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója*. 1874—1917. 1930—1937. Kolozsvár 1942.

rendszer ideje volt ez a régészeti kutatásban.¹⁹ FINÁLY GÁBOR pl. — érzésünk szerint — sem a székesfőváros hivatalos régészeténél, sem erdélyi viszonylatban (ahová őt annyi szál fűzte) nem részvételre szólították. A fáradhatatlan TÉGLÁS GÁBORT pedig a céhbeli fölénységével kezeli BUDAY ÁRPÁD, aki egyetlen egyszer sem jutott el odáig, hogy (a Kolozsvárhoz közeleső északi részeken és Küküllőváron kívül) megszemlélte volna Dacia egyéb helyeit s legalább végigjárta volna a daciai limest. Míg mások — sajátságos, hogy éppen a nem római régészek! — a KOVÁCS ISTVÁNOK, ROSKA MÁRTONOK, FERENCZI SÁNDOROK és a fiatalabbak sorra járják a terepet, dolgoznak s sokszor nagyon mostoha viszonyok mellett is produkálnak, addig a daciai kutatásnál mindig csak a munkaterveknél, programoknál, a nagy nekikészülődéseknél maradtak. Pedig „az Erdélyi Múzeum régiségtárának megvolt a maga részletes terve és programja az erdélyi római kori maradványok felkutatására s ahhoz részben hozzá is kezdtünk“, mondja maga BUDAY (*Széljegyzetek egy régészeti cikkhez*. Kny. Szeged, 1929, 14). Mindehhez tudni kell, hogy századunk legelső évében már rendes egyetemi intézeti szakkönyvtár és múzeum, „évi 33.000 pengőre emelkedett, mindennemű dotáció“ (Szegedi Dolgozatok XIII, 1937, 5) és tanulmányutak nagy sora állt az erdélyi régészeti kutatás rendelkezésére.²⁰

¹⁹ Régész professzoraink a század elején megközelíthetetlen magasságban a maguk elefántcsonttoronyában ülve elzárkóztak előlünk. Az újabb, magántanári generáció karolt fel bennünket, miként ezt Alföldi András az Orsz. M. Régészeti Társulat 1942. évi, a hatvanéves Gerevich Tibort ünneplő közgyűlésén kiemelte. Utódokat sem igyekeztek nevelni. A pannoniai kutatók jó része az ő akaratuk ellenére lett azzá, ami. Hol van egy Dacia-kutató a Posta-Buday-iskolából?

²⁰ Az intézet és múzeum vezető római régésze, Buday Árpád ásatott és kutatott Porolissumban (Erdélyi Múzeum 1908. és 1909. évf. — Dolgozatok 1911, 70 kk; 1914, 67 kk és 95), egyszer megjárta a Meszeslimest (Dolgozatok 1912, 99 kk) s élénken érdeklődött a bácskai sáncok iránt (Dolgozatok 1913, 18 kk), amelyeket a mai kutatók közül egyedül ő tartott rómaiaknak.

A topográfia terén minden egyéb megnyilatkozása csak terv volt, amelyeket soha meg nem valósított, mindvégig csak a „problémáinál“ maradt. Pl.:

Római provinciális archaeologia Erdélyben. Az Erdélyi Múzeum Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének emlékkönyve 1906, 79 kk.

A római limes Németországban. Kny. Kolozsvár 1911.

A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége. Az E. M. E. dési vánd. gyűl. emlékkönyve 1911.

Megjegyzések Dacia meghódításának történetéhez. Dolgozatok 1912, 74 kk.

Néhány szó provinciális problémákról. Dolgozatok 1916, 1 kk.

Történeti Intézetek Rómában. Dolgozatok 1916, 169 kk.

Probleme de arheologie romană in România. Cultura 1924, 146 kk.

A Balkán-félsziget jelentősége a római korban. Cultura 1924, 328 kk.

Van-e alapja a dáko-román kontinuitás elméletének? Klebelsberg-emlékkönyv. Budapest 1925, 127 kk.

Limes problémák. Dolgozatok 1927, 123 kk.

Annak előtte a magyar hivatalos köröknek is (pl. a Műemlékek Orsz. Bizottságának) kedvében járó dilettáns MARTIAN JULIÁN a kutatás lanyha tempóját a román megszállás idején a román kontinuitás elve miatti politikai tendenciának forgatta ki. A dolog éppen ellenkezőleg állt. A kutatások elmaradásából csak kárunk volt. Politikai szempontból is nagy mulasztásnak tartjuk az intenzív és tervszerű kutatások elmaradását. Mit jelentett volna nekünk pl. a kontinuitás rögeszméje elleni küzdelemben a már 1910 körül felszínre került, hallatlan fontosságú maroskeresztúri leleteknek már egy emberöltővel ezelőtti felismerése, közlése?

Ez a nemtörődomség hagyta — ismételt, irodalomban is lerögzített s a kolozsvári intézetnek címzett, figyelmeztetés dacára — elpusztulni a homoród-jánosfalvai római kőbánya képeit. De a belső munka sem tartott lépést a korrallal. A gazdag római gyűjtemény és lapidarium évtizedek óta vár korszerű felállításra, feldolgozásra, katalógusra. Feldolgozásra várnak legnagyobb részben még ma is ARANKA GYÖRGY levelezése, továbbá FODOR ANDRÁS, KEMÉNY JÓZSEF és mások római vonatkozású kéziratai, amelyeket részben MOMMSEN is használt.

Az első világháború utáni évtizedek nagy archaeológiai versenyében, amikor a magyarföldi pannoniai Duna-limesnek a M. Nemz. Múzeum, a Műemlékek Orsz. Bizottsága és a székesfővárosi Aquineumi Múzeum által vezetett rendszeres megvizsgálása és kutatása nagy lendületet vett; az Erdélyt megszálló románság a daciai limes legismertebb és legmutatósbab objektumain (Alsó-Ilosva, Alsó-Kosály, Boreck, Sebesvár, Porolissum, Szamosújvár, Vecel, Barcarozsnyó) végzett kutatást, illetőleg ásatást.²¹

Régészeti kutatásaink megszervezése. Dolgozatok 1927, 209 kk.

A magyarföldi limeskutatások. Arch. Ért. 1929, 58 kk. (A 64. lapon a századeleji egyetlen limes-kutatásnak, a M. Nemz. Múzeum — Mahler és Hekler által vezetett — dunapentelei ásatásának nagy eredményeit igyekszik ködös fogalmazásban lekicsinyelni.)

A Székelyföld római régészeti feladatai. Emlékkönyv a Székely Nemz. Múzeum 50 éves jubileumára 1929, 366 kk.

Széljegyzetek egy régészeti cikkhez. Kny. a szegedi Dolgozatokból 1929.

A magyar föld archaeológiája. Magyar Szemle 1931, 377 kk.

Erdély földjének római kora. Történeti Erdély-ben, 1936.

²¹ C. Daicoviciu, *Limes Dacicus*. Societatea de mâine, Kolozsvár VI, 1929, 167 k.

Em. Panaitescu, *Le Limes Dacique*. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats. Académie Roumaine, Bull. de Sect. Hist. tome XV. Bucarest 1929, 73 kk.

Panaitescu, *Castra Daciae*. Estr. „Atti del 2. Congresso Naz. di Studi Romani.“ Roma 1931, 1—4.

Daicoviciu, *Gibt es einen „Limes Dacicus“ in den Munții Meseșului (Meseschgebirge)?* Anuarul Inst. de Studii Clasice II (1933—35) 254 kk (románul) és 302 kk (németül).

Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*. Extr. de „La Transylvanie“ Bucarest 1938, 44 kk.

Panaitescu, *Castrul Roman dela Cășei* (Alsó-Kosály). Din cercetă-

Római táborat kerestek Maroskeresztúron²² is, ahol azonban nagyszerű fazekastelepre találtak. Ezzel szemben a területünkkel párhuzamos, ú. n. „dák“-várak vonalán FERENCZI SÁNDOR kutatásai igen értékes adatokkal gazdagították ismereteinket.²³

A hivatalos erdélyi régészet provinciális vezetője, BUDAY ÁRPÁD csak későn eszmélt rá az elhanyagolt keleti limes fontosságára. Csak akkor, amikor az számára már nem volt hozzáférhető. Nem a legtalálóbban, önkényesen „Hargita-limes“-nek nevezi el;²⁴ 25 év előtti életcéljának mondja most annak tanulmányozását.²⁵ Mikor a román régészet érdeklődést mutat az ügy iránt, mikor a Székelyföldön már megkezdte a berecki tábor kiásását, akkor jajdul fel BUDAY, ORBÁN BALÁZS váraival kapcsolatban: „az ember szeretem felkelni az íróasztala mellől, odamenni: lássuk csak!! De mivel ez nem olyan egyszerű dolog, a leírás alapján okoskodik.“²⁶ Ugyanez a vágy fogja el a (nála) Homárká-val, helyesen Honárkával kapcsolatban, amikor azt mondja, hogy „magam nagyon szerettem volna rajta végig menni, át a hegyeken, addig, ameddig vezet.“²⁷

rile nouă (1929). Anuarul Comis. Monum. Ist. pentru Transilvania 1929, 321 kk.

M. Macrea, *Das römische Castrum von Bologna*. (Sebesvár). Anuarul Comis. Monum. Ist. pentru Transilvania 1932–38, 195 kk (románul) és 450 kk (németül).

²² Al. Ferenczi, *Dare de seamă asupra săpăturilor arheologice dela Cristești* (Maroskeresztúr). Anuarul Comis. Monum. Ist. pentru Transilvania 1926–28, 216 k.

C. Daicovici, U. o. 1929, 307 (románul) és 317 k (olaszul).

²³ *Raport asupra unei excursii arheologice în județul Trei-Scaune*. (Háromszék vármegye). Anuarul Comis. Monum. Ist. pentru Transilvania 1926–28, 242 kk.

Antike Burgen im Komitate Ciuc. (Csík megye). Anuarul Com. Monum. Ist. pentru Transilvania 1932–38, 235 kk (románul) és 454 kk (németül).

²⁴ *A Székelyföld római régészeti feladatai*. Emlékkönyv a Sz. N. M. 50 é. jub.-ra 1929, 367: „... általam, bizonyos általánosítással Hargita-limesnek nevezett vonal...“, „Már a kolozsvári Dolgozatok 1911-évi folyamában kimutattam, hogy ez a Hargita-limes, ill. az ahhoz tartozó táborok csak a Kr. u. II. század derekán keletkeztek...“

Merész megállapítás oly kutató részéről, aki azon táborokat soha sem látta, soha meg nem vizsgálta. Csak a legkeletibb ponton lelt berecki diplomát említjük ezen „kimutatás“-sal szemben, amely 92-ben kelet. Az ugyanott szereplő csapat, a COH I BRAC pedig már 134-ben el is hagyta a táborát, mert akkor már Moesia inferiorban van.

Szegedi Dolgozatok 1937, 10: „Dacia keleti határára vonatkozóan (ő maga, Buday) nem végezhetett kutatásokat, de több kutató megbízható adataira támaszkodva, a határvonalat az ú. n. Hargita-limesben látta.“

²⁵ Emlékkönyv a Sz.N.M. 50 é. jub.-ra 1929, 370: „Mindezeknek és az ezekkel összefüggő kérdéseknek alapos helyszíni tanulmányozását tűztem ki annak idején — kb. ezelőtt 25 esztendővel — tudományos életcélomul. . . . Harminékét esztendő voltam, amikor tisztán láttam a feladatot és magamat eléggé felkészültnek éreztem a munkára.“

²⁶ U.o. 368.

²⁷ U.o. 369.